

**Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
Педагогически факултет
Катедра „Педагогика и управление на образованието“**

Мария Маркова Величкова

Социално-педагогическа работа с деца-роми

Автореферат

на дисертационен труд

за присъждане на образователна и научна степен „Доктор“

Област на висшето образование:

1. Педагогически науки

Професионално направление:

1.2. Педагогика

Докторска програма:

Теория на възпитанието и дидактика (Социална педагогика)

Научен ръководител: доц. д-р Албена Александрова

Пловдив, 2020

Дисертационният труд е обсъден на заседание на катедра „Педагогика и управление на образованието“ към Педагогически факултет на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“ и насочен за публична защита пред научно жури на 14.01.2020 г.

Дисертационният труд е в обем от 232 страници, от които 188 страници основен текст, 10 страници библиография (включваща общо 177 източника, в това число 149 на кирилица, 17 на латиница и 11 интернет ресурса) и 34 страници приложения. В рамките на изложението са включени 50 фигури и 8 таблици.

Структурата на дисертацията включва увод, пет глави, изводи и препоръки, заключение, приноси на дисертационния труд и единадесет приложения.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 27.03.2020 г. от 14:00 часа в Заседателната зала на Новата сграда на ПУ „Паисий Хилендарски“ на открито заседание на научното жури в състав:

1. проф. д.п.н. Пламен Радев Иванов
2. проф. д-р Розалия Йорданова Кузманова - Карталова
3. доц. д-р Снежана Атанасова Попова
4. доц. д-р Албена Александрова Овчарова,
5. доц. д-р Петър Райков Петров

Материалите по защитата са на разположение в Педагогическия факултет на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“.

Автор: *Мария Маркова Величкова*

Заглавие: *Социално-педагогическа работа с деца-роми*

ВЪВЕДЕНИЕ

Настоящият дисертационен труд е посветен на социално-педагогическата работа с деца-роми. Въпреки направените редица изследвания в посочената научна област, осъществените държавни политики и дейностите на практикуващите специалисти от различни професионални области през последните повече от двайсет години, темата за „включването“ на ромите продължава да е актуална и недостатъчно ефективна на практика.

Мотивацията за избора на темата на дисертационното проучване е продиктувана от професионалния ми опит като социален работник на терен в кв. „Столипиново“, гр. Пловдив. Това ми позволи да наблюдавам продължително и да експериментирам различни подходи, методи и средства за подкрепа и помощ на деца, възрастни и семейства в ромска общност.

В съвременното ни – свят на компютърни технологии, индустриализация, глобализация, мобилност, свръх информация и свободни права, в който свят би трябвало животът да бъде по-лек и удобен, групата на хората от ромската общност като цяло се приема като „изключена“. И ако допреди няколко десетилетия упражняването на дадени професии от лица без образование или с ниско такова е било възможно, то днес това е почти немислимо. В наши дни повече от всякога е важно човек да може наистина свободно да взима решения, да бъде грамотен и образован.

Пред всички специалисти от социалната и образователната система стои въпросът и предизвикателството ромските деца да получават качествено образование. Основните два идентифицирани и същевременно взаимосвързани проблема при тях са отпадането от образователната система и училищната адаптация. (Калоянова, Н., Д., Циркова, 2014)

Социално-педагогическата работа и социалната педагогика са сравнително нови области на научни познания и изследователските полета пред тях не са напълно разкрити. Все още се уточняват целите, обекта и предмета на тези науки. Но, в същността си социалната педагогика обхваща богат набор от проблеми, изследва теоретично и търси практическо решение на мултидисциплинарни въпроси, намирането на чиито отговори е в компетенциите на различни специалисти. (Манева, Г., 2019) Именно поради това, а и заради комплексните проблеми и трудности на ромите, от социално-педагогическата работа с тази общност (и в частност с децата-

роми) може да се очаква, че ще даде приемливи решения. Социалната педагогика и социално-педагогическата работа са в състояние да предложат превантивни дейности за подкрепа в ранна възраст при децата-роми, най-вече защото са: 1) насочени не само към децата, но и към работа с възрастни, семейства и общности; и 2) интегративния им характер позволява да разработват, прилагат и координират междусекторни и мултидисциплинарни дейности.

Обект на дисертационното изследване е социално-педагогическата работа с деца-роми.

Предмет на дисертационното изследване е груповата социално-педагогическа работа с деца-роми и нейната роля в подготовката на децата за училище.

Цел на дисертационното изследване е: проучване, анализиране, систематизиране, обобщаване и представяне на някои особености и възможности на груповата социално-педагогическа работа с деца-роми.

За постигането на целта на дисертационния труд се поставят следните **задачи**:

1. Да се представи разбирането за социалната педагогика в исторически и съвременен план.
2. Да се покаже виждането за социално-педагогическата работа.
3. Въвеждане в полето на социално-педагогическа работа с деца и лица от ромски произход.
4. Да се обективира в теоретичен и практически дискурс социално-педагогическата работа с деца-роми.
5. Да се разкрие и изведе дизайна на емпиричното изследване.
6. Да се направи анализ на резултатите от емпиричното изследване.
7. Да се обособят изводи и предложения за практиката и да се конструира технологичен модел за групов социално-педагогическа работа с деца-роми във възрастта 3-7 години за повишаване на готовността им за училищно образование

За осъществяване на поставените задачи в дисертационното изследване са използвани следните основни **методи**:

- 1) Методи на теоретичното изследване – теоретичен обзор, анализ, синтез, подбор и проучване на нормативни документи, систематизиране, обобщение, вторичен/мета анализ на резултати от други изследвания;

2) Методи на емпиричното изследване – провеждане и анализ на групова социално-педагогическа работа, анкетно проучване, експертна оценка и статистически методи.

Издигнати хипотези:

Нулева хипотеза (H_0): Предполага се, че социално-педагогическата работа, осъществявана групово с деца-роми и техните родители няма да промени родителската нагласа за включване на децата им в образователната система преди задължителната 5 годишна възраст.

Алтернативна хипотеза (H_1): Предполага се, че социално-педагогическата работа, осъществявана групово с деца-роми и техните родители ще промени родителската нагласа за включване на децата им в образователната система преди задължителната 5 годишна възраст.

Хипотеза 1: Предполага се съществуването на различия в настъпилите промени в родителските нагласи и ангажираността на участниците към груповите социално-педагогически занимания, спрямо принадлежността им към различен тип семейства.

Хипотеза 2: Ако факторите, които възпрепятстват обучителния процес в предучилищна възраст на децата-роми са различни, то е възможно най-честите да са:

- езиковата бариера
- недостатъчно добре развити в рамките на възрастта им социални умения.

Първа глава. Теоретични измерения на социално-педагогическата работа и връзката и със социалната педагогика и другите науки

В първа глава са разгледани разбиранията за социално-педагогическата работа, социалната педагогика и социалната работа като са представени теоретичните схващания на редица автори по темата. В първата точка се представя историческа ретроспекция за разбирането на „социалната педагогика“ от възникването ѝ като термин през деветнадесети век до настоящия момент, както и трудностите, свързани с дефинирането на обекта, предмета, целите и функциите на социалната педагогика и социално-педагогическата работа. Разгледани са вижданията за приемането и разграничаването между социално-педагогическата работа, социалната педагогика и социалната работа.

Във втората точка е представено взаимодействието на социално-педагогическата работа и социалната педагогика като теоретико-приложни науки с други науки за човешко познание като обща педагогика, психология, социология.

Въз основа на всичко това са направени изводи, които са свързани с интегративното място на социално-педагогическата работа и с актуалните разбирания за нея, като в дисертационния труд се приема, че социално-педагогическата работа е частта от социалната работа, която осъществява психо-педагогическо и социално придружаване и подкрепа на деца, младежи и възрастни, в процеса на преодоляване на техните социални и лични трудности и е базирана теоретично на социалната педагогика.

Втора глава. Социално-педагогическа работа с лица от ромски произход

Във втора глава е предоставена информация за ромските групи в България, като се цели да се разкрие многоликостта им, която се характеризира с различия в езика, религията, самосъзнанието им. Зачитайки личното право за самоопределяне на етническата самоидентичност (която „обулавя неговата първа социална идентичност”(на индивида) (Дачев, Л., Желева, М., 2013), в труда възникна желание тези лица да се назовават с предпочитаните от самите тях имена, или да се наричат „хора с местожителство в ромска махала/квартал”, но позовавайки се на специализираната литература и с цел да се избегнат недоразумения, в дисертационната разработка е използвано „роми” като обединяващо понятие.

В тази глава са разгледани държавните политики и отговорните за интеграцията на ромите институции в Р. България. По подробно са разгледани *Рамкова програма за равноправно интегриране на ромите в българското общество 2010-2020* и международната инициатива *Десетилетие на ромското включване 2005-2015*.

Във втора глава са представени три подхода за социално-педагогическа работа, считани за особено ефективни при работата с роми – ромските медиатори, мобилната социална работа (работа на терен) и функционирането на мултидисциплинарен екип за работа в ромска общност. Разгледана е работата на ромските медиатори у нас, в познатите й форми – здравен, трудов, образователен медиатор (помощник на учителя, ромски ментор) и общностен модератор/медиатор. Представена е мобилната социална работа като икономичен и гъвкав подход, съобразен със спецификата на групата, даващ възможност за директна работа в общността, повишаващ информираността и спомагащ

за изграждането на доверителна връзка. С представянето и на третия практически подход – мултидисциплинарния екип за работа в ромска общност, във втора глава се оформят съвременните тенденции за социално-педагогическа в подкрепа на лица от ромския етнос.

Трета глава. Социално-педагогическа работа с деца-роми

В трета глава са разгледани образователната интеграция и училищната адаптация на децата-роми като социално-педагогически проблем, както и различията в образователните нагласи на хората от различните ромски общности и семейства. Описани са множество апробирани модели за социално-педагогическа работа с деца-роми. Проучени са схващанията на редица автори за понятията – адаптация, готовност за училище, социална компетентност, а също и значимостта на сензитивния период на ранното детство за развитие на ключови компетентности за училищната адаптация. Маркирано е влиянието, което оказва семейната среда и нуждата от включването на родителите при оказване на социално-педагогическа подкрепа на децата-роми. Въз основа на всичко изложено са направени изводи, а в дисертационния труд се извежда необходимостта от прилагането на превантивни социално-педагогически програми за деца-роми, подпомагащи овладяването на умения и знания, които са им необходими в процеса на адаптация и подготовката им за училище.

Четвърта глава. Дизайн на емпиричното изследване

В повечето изнесени данни относно отношението на ромите към образованието, се твърди, че то не е ценност за представителите на този етнос. Съществуват обаче и проучвания, които сочат различни резултати, а именно, че ромите отчитат необходимостта от качествено образование за своите деца. В този смисъл, ако образованието е ценност и значим фактор за по-добро бъдеще на децата-роми, то тогава една от задачите на социално-педагогическата работа ще бъде да се определят индивидуалните причини и затруднения, както и работа по мотивиране на ромските деца и родители. (Бояджиева, Н., Димитрова, Я., 2011)

В този ракурс е проведено емпиричното изследване в настоящия дисертационен труд.

Целта на емпиричното изследване е проучване на някои особености, които възпрепятстват включването и адаптацията на децата-роми в образователната система,

и на някои възможности на социално-педагогическата работа, които подпомагат тези процеси, за да се предложат стратегии и методи за повишаване на нейната ефективност.

Поставени са следните **задачи** за изпълнение:

- 1) да се апробира модел на групова социално-педагогическа работа с деца-роми;
- 2) да се анализират резултатите от груповата социално-педагогическата работа;
- 3) да се проверят получените резултати, относно изведените особености, които възпрепятстват включването и адаптацията на децата-роми в образователната система, чрез анкетно проучване и експертна оценка от специалисти от предучилищни групи;
- 4) да се направи дискусия върху получените резултати в емпиричното изследване;
- 5) се предложи „Технологичен превантивен модел за социално-педагогическа работа с деца-роми на възраст между 3 и 7 години“, като нова стратегия за повишаване на ефективността на социално-педагогическата работа с деца-роми;
- б) да се обобщят изводите и да се оформят препоръките за последващи научни и практико-приложни дейности.

Методите, които са използвани в емпиричното изследване са:

- 1) методи за научно изследване – наблюдение, структурирано интервю, анализ на ситуацията, анализ на средата, анализ на работата на мултидисциплинарния екип, анализ на потребностите, синтез, анкетиране, експертна оценка, качествен анализ, сравнителен анализ;
- 2) методи за груповата опитна работа – работа в малка група, работа с ромски медиатори, работа в мултидисциплинарен екип, кампанийни дейности и домашни посещения, работа с родителите и семейството;
- 3) методи за управление на груповата работа – протоколиране, обсъждане, изготвяне на обучителни и информационни материали, и др.
- 4) статистическа проверка на Хипотеза 1 - чрез *One Way ANOVA* или *F-критерий* на *Фишер* (*Еднофакторен дисперсионен анализ*) с компютърна програма *IBM SPSS Statistics 22*.
- 5) статистическа проверка на Хипотеза 2 чрез χ^2 – анализ (*Хи-квадрат критерий*) (*Person`s chi-square test*) с компютърна програма *IBM SPSS Statistics 22*.

Използван е следният **инструментариум**:

- 1) Входящ въпросник за родители (провежда се като структурирано интервю).
- 2) Изходящ въпросник за родители 1 (провежда се като структурирано интервю).
- 3) Изходящ въпросник за родители 2 (провежда се като структурирано интервю).
- 4) Експертна оценка от специалистите на мултидисциплинарния екип.
- 5) Експертна оценка от директори и зам.директори на образователни институции.
- 6) Анкета за учители и възпитатели.
- 7) Експертна оценка от педагогически съветници и психолози.

Изследваните лица в емпиричното проучване са:

1) участници в груповата социално-педагогическа работа –12 деца на възраст между 3 и 5 години и 24-ма родители, от общо 12 семейства, живеещи в кв.“Столипиново“, гр.Пловдив; специалистите от мултидисциплинарния екип на груповата работа;

2) педагогически специалисти, работещи в сферата на предучилищното образование - 83-ма. (74 учители и възпитатели; 6-ма директори, 3-ма педагогически съветници и психолози от пет детски градини и три училища, осъществяващи предучилищно образование в ромска общност).

Емпиричното изследване е проведено в пет **етапа**. В първи етап са привлечени и мотивирани участниците и е сформирана групата. Проведен е Входящия въпросник за родители, а на негова база е изготвена програмата за груповата работа. През втория етап се апробира модела. В трети етап се отчитат резултатите, като непосредствено след прекратяване на дейностите в групата се отчитат с Изходящ въпросник 1, а година и половина по-късно, когато 92% от децата са в задължителна за образование възраст чрез изходящ въпросник 2. В този етап се прилага експертната оценка от мултидисциплинарния екип. В четвърти етап е проведено проучването сред специалистите от предучилищното образование. В последния, пети етап е направен сравнителен анализ на получените данни от груповата социално-педагогическа работа и проучването сред педагозите, извършена е статистическа проверка на хипотезите, предложен е технологичен модел за групов социално-педагогическа работа с деца-роми и са обобщени, и очертани изводите и препоръките.

Методика на дисертационното изследване

Апробиране на модел за групов социално-педагогическа работа с деца-роми. Апробираният модел е авторски. Базира се на модел „МИР“ на фондация

„Здраве и социално развитие“ и е съобразен с работното задание на „Общностен център за деца и семейства – Пловдив“ за провеждане на групи за родители. В този социален център е осъществено изследването. Апробираният модел включва в социално-педагогическите си дейности специалисти от различни направления, като ключово за ефективността е доброволното присъединяване на участниците в групата. Осъществява се в 23 сесии, в периода октомври 2016 г. – април 2017 г., веднъж седмично с времетраене от 90 мин. Социално-педагогическият модел предполага сесиите да протичат първоначално в съвместна работа с децата и родителите, докато постепенно, когато участниците са готови, групата да се раздели на две подгрупи – подгрупа на децата и подгрупа на родителите. В модела е заложено да се осъществява паралелно с всяка една подгрупа социално-педагогическа работа.

Социално-педагогическата работа в подгрупата на децата цели да се проучат и повишат някои социални, емоционални и когнитивни умения на децата, които да подпомогнат адаптирането им в детската градина. Сесиите са водени от социалния педагог, подпомаган от медиатор/и. Дейностите са провеждани в следния ред: 1) стартират с дейности в кътове за индивидуална работа (в предварително подготвени кътове са предоставяни различни работни материали – за рисуване, низане, моделиране, сортиране и пр., като всяко дете самостоятелно избира своята дейност), 2) продължават с подвижни игри (използвани са музика, песни, движения, прилаган е авторски комплекс от движения, целящ усвояване на думи на български език) и 3) завършват с общи занятия за всички деца (провеждат се ролеви игри – „В кухнята“, „В магазина“ и т.н. и се работи с дидактични материали).

Социално-педагогическата работа в подгрупата на родителите цели развитие на родителските умения и засилване на мотивацията им за записване на децата в детска градина преди да са навършили 5 години. Сесиите се водят от различни консултанти на мултидисциплинарния екип. Използвани са беседа, дискусия, обсъждане, тренинг и арт-занимания, попълване на въпросници, работа с текст и казуси. Включват се визуализиращи материали като табла, схеми, кратки видеа, презентации и др. Темите са обособени в три основни групи: 1) *теми за адаптация в детската градина* - „Ползата за детето и семейството от обучението в детската градина“, „Адаптиране в детската градина“, „Родителски тревоги. Раздялата пред детската градина“, „Дневен режим“, „Как да отглеждаме самостоятелно и уверено в себе си дете“ ; 2) *теми за повишаване на родителския капацитет* - „Здравословно хранене. Режим на хранене“,

„Имунитет. Инфекциозни и паразитни заболявания“, „Как да се докоснем до вътрешния свят на детето. Спокойствието на детето“, „Овластяване на неприемливото поведение“, „Арт-ателие“, „Награда за моето дете“, „Възпитание и развитие на детето“, „Орална хигиена“, „Изказ на емоции“, „Овластяване на агресивното поведение“, „Детето автономно човешко същество. Модели на възпитание“, „Кога дъщеря ми става жена, кога синът ми вече е мъж“, „Социално законодателство – осигуровки, трудови договори, майчинство“; 3) *специални теми за жени* - „Жената – съпруга и майка“, „Курс за умни влюбени“, „Аз съм красива жена“.

Социално-педагогическата работа с цялата група цели изграждане на доверителна връзка и създаване на по-пълноценна среда за общуване. Сесиите се водят от социален педагог, друг консултант от мултидисциплинарния екип и с подкрепата на медиатор. Сесиите протичат в съвместни дейности между децата и техните родители като темите се представят по интерактивен и атрактивен начин. Пример: Темата „Здравословно хранене. Режим на хранене“ стартира с кратка беседа за нуждата от пълноценното на децата, водена от медицинска сестра. Представя се хранителната пирамида за деца и се дават съвети за съставяне на детско меню. След това децата и родителите изрязват предпочитани от тях хранителни продукти от рекламни брошури. Накрая съвместно се съставя и обсъжда обща хранителна пирамида.

Групата се **сформира**, като идентифицирането и мотивирането се извършва чрез: мониторинг на потребителите в социалния център, кампании в общността, теренна работа на медиаторите, а по-късно и по препоръки на вече включили се родители. Подходящите участници отговарят на следните изисквания: 1) възраст на детето от 3 до 5 години, като то не трябва да е посещавало детска ясла или градина до момента; 2) минимум добро владение на български език от родителите и 3) те да определят условията си на живот като задоволителни/много добри. Групата е отворена.

Подборът на специалистите също е извършен от изследователя на база разработената програма на групата. Участват – психолог, социален педагог (изследователя), педиатър, две медицински сестри, стоматолог, акушерка, юрист и двама медиатори.

Зададени са два критерия за оценка на успешността на модела: **Критерий 1: Ангажираност на участниците в груповата работа**, с показатели: 1) присъствие на детето в минимум 51% от груповите занимания и 2) осъществяване на минимум 75% от проведените сесии в самостоятелна работа в подгрупи; **Критерий 2: Промяна в родителските нагласи и детските компетентности**, с показатели: 1) включване на

дете в детска градина преди 5 годишна възраст , 2) отсъствие на трудности в адаптацията, 3) отсъствие на трудности в адаптацията на децата при постъпване в предучилищна група, 4) промяна в статута на родителите.

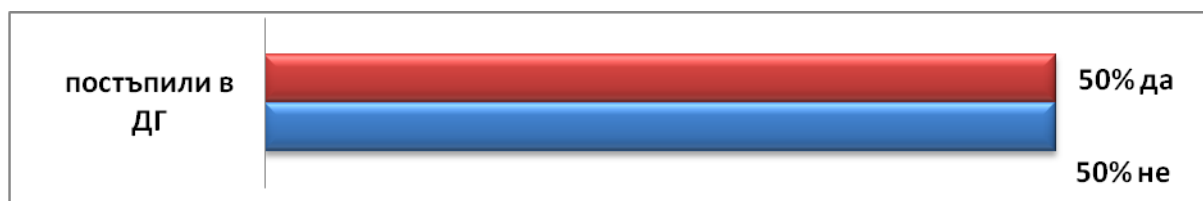
В направеното **проучване на мнението на специалисти от образованието за работата с деца-роми в предучилищна възраст**, участват педагози от 83% от детските градини и 50% от училищата с предучилищно образование в кв. “Столипиново“, Пловдив. Използвани са 3 инструмента.

Пета глава. Анализ на резултатите от емпиричното изследване

Представяне и анализ на резултатите от Входящия въпросник. Входящият въпросник съдържа 18 въпроса и са интервюирани всички 24-ма родители. Групата на децата има относителна равнопоставеност по пол, преобладават 3-4 годишните деца, като за по-голямата част от тях българският език е абсолютно неразбираем. Това предполага, че в осъществяваните дейности с децата е много вероятно да са налични значителни затруднения в комуникацията. При възрастните преобладават лицата от женски пол, но по роля в семейството преобладават майките и бащите. Основната част владеят отлично български език и са със средно и основно образование. Над 95% умеят да четат и пишат на официалния ни език. Тези резултати предполагат, че в осъществяваните дейности с родителите се очаква комуникацията на български език да протича без затруднения, да е възможно успешно да се прилагат методи за работа с тях, свързани с четене и писане и да се разгърне по-широк тематичен кръг в програмата на групата. Най-много участници са от разширени семейства (41,66%), последвани от нуклеарните (33,34%), а от непълни са 25%. Доходите в 50% от всички семейства се осигуряват само от мъжете, а едва в ¼ от домакинствата работят жени, които предимно са бабите на децата. Хомогенност на групата се наблюдава и по преценката им за жилищни условия. Тези резултати са предпоставка за възможно изследване на това, как моделът ще повлияе на родителите от различен тип семейства. Резултатите също предполагат, че в осъществяваните дейности с възрастните се очаква да се работи предимно с майките на децата. Според доминиращите отговори на родителите (над 87%), образованието е важен фактор за доброто бъдеще на децата им, но въпреки това 50% категорично не желаят да запишат детето в детска градина преди това да е задължително, 50% не са взели решение по този въпрос и нито един няма подобно намерение. Важно е да се отбележи, че възрастните от всяко семейство дават

един и същ отговор на въпроса за включване на детето им в детска градина преди 5 години. Тези резултати са разгледани и според тип семейство като се установява, че категорично „не“ са дали 80% от родителите в разширените семейства, 50% от нуклеарните и нито един родител, който сам отглежда детето си. Значителна част от интервюираните (58,34%) изпитват колебания относно ползата за детето от бъдещото им участие в групата и само 38% от възрастните назовават конкретни теми, които биха били интересни за тях.

Представяне и анализ на резултатите от Изходящ въпросник 1. С изходящия въпросник са интервюирани 12 лица – по един възрастен от семейство, зададени са 6 въпроса и се проучва до колко са достигнати Критерий 2. *Промяна в родителските нагласи и детските компетентности*, Показател 2.1. *Включване на дете в ДГ преди 5г.*, 2.1.1. *Отсъствие на трудности в адаптацията*

фиг. 1

След проведената социално-педагогическа работа 50% от децата са включени в детска градина и затова може да се твърди, че е настъпила промяна в нагласата на техните родители, като се е повишила тяхната мотивация за постъпване на детето им детска градина преди задължителния законов срок и те са предприели конкретни действия в тази посока. Според останалите 50% от родителите, детето е още малко за градина и има кой да се грижи за него у дома. 50% от всички постъпили деца са от непълни семейства, 33% от нуклеарни и едва 16,67% от разширени. За 50% от постъпилите в детска градина се съобщава за проблеми в адаптацията. При анализирането на данните от отговорите на въпрос 18 от Входящия въпросник: *18в. Какви теми ще бъдат интересни за Вас, за да бъдат включени в работата с родителите?* и на въпрос 5 от Изходящ въпросник 1: *5в. Какви теми ще бъдат интересни за Вас, за да бъдат включени в следваща групова работа?*, се установява, че при първото проучване 62,50% от запитаните не могат да дефинират кое би представлявало интерес за тях и да дадат точни предложения за теми. След края на груповата социално-педагогическа работа обаче, процентът на тези лица спада до 25%. Наблюдава се и засилен интерес относно желанията на родителите да получават повече информация за подготовката на децата

за училище. От 16,67% преди стартирането на социално-педагогическата работа, този резултат нараства повече от двойно при изходящото изследване и достига 41,67% от отговорите. От тези резултати може да се обобщи, че следствие на проведената социално-педагогическа работа е настъпила активизация на интереса на родителите по отношение грижата им за децата и се е повишило желанието им да получават подкрепа по предучилищните въпроси.

Представяне и анализ на резултатите от Изходящ въпросник 2. С втория изходящ въпросник са интервюирани същите 12 лица, като се проучва основно адаптацията при постъпването на децата в предучилищното образование. Резултатите сочат, че училището е предпочитана институция, а над 70% нямат трудности в адаптацията. Важно е да се отбележи, че децата посочени с трудности в Изходящ въпросник 1, тук са съобщени като безпроблемни. Разлика между двете изходящи изследвания се очертава при дефинирането на проблемите в процеса на включване в образователната система - в първото ниво като причини са посочвани болезнената раздяла с родителя (100%), недобро отношение от педагозите (66,67%) и неразбирателство с другите деца в групата (33,33%), докато в последващото проучване е споменавана само болезнената раздяла с родителя (100%). Въпросниците проучват и работния статут на жените в семействата. Данните сочат, че се наблюдава значителен ръст на трудовата ангажираност на жените от проучваните семейства. Преди проведената социално-педагогическа работа безработните жени са 81,25%, а на изхода, тези стойности се намаляват до 56,25% . Съответно, трудово ангажираните на входа са 18,75%, а към януари се увеличават повече от двойно като достигат 43,75%. Всички изследвани, които са започнали работа са майки на деца-участници и самите те са посещавали груповата социално-педагогическа работа.

Представяне на резултатите от наблюдението в проведената групово социално-педагогическа работа. Ангажираността на участниците е разгледана през данните, проучвани чрез показателите – 1) *присъствие на детето в минимум 51% от груповите занимания* и 2) *осъществяване на минимум 75% от проведените сесии в самостоятелна работа в подгрупи*. Според данните, средния процент на присъствие на всяко дете е 52,33%, като децата присъствали в между 51%-100% от проведените срещи е близо 67%. Посещаемостта е разгледана спрямо тип семейство, работа със семейството (само групово или индивидуална + групово) и според родителските нагласи за включване на детето в детска градина. Данните показват, че децата, които са

записани в детска градина са със среден процент на присъствие 68%, а за тези без трудности в адаптацията средния процент на присъствие в групата е 84%. Отсъствията си, изследваните извиняват с домакински задължения или грижа за член от семейството. За ефективна стратегия се открие прилагането на социално-педагогическа помощ на възрастните при планиране и разпределяне на личното им време. Осигурявайки такава подкрепа чрез съвети по време на теренна работа (домашни посещения) или телефонен контакт, присъствията в групата се увеличават. Интересно е участието на бащите, които въпреки, че работят се включват активно в дейностите на групата. Разглеждайки ангажираността и чрез втория показател, резултатите разкриват, че едва 47,83% от сесиите са проведени изцяло в работа в подгрупи, с което не се достига зададения показател (минимум 75%). Невъзможността да се постигне повече самостоятелна работа в подгрупи е затруднена от нежеланието на децата да се отделят от своите родители, като това се изразява от прояви на капризност – цупене и сърдене, до трудно укротим плач (въпреки, че дейностите с двете подгрупи се осъществяват в съседни помещения). При провеждането на социално-педагогическата работа с децата-роми се наблюдават общи тенденции, които са свързани с някои техните умения и социални компетентности: 1) уменията на децата за самообслужване като преобуване, преобличане, самостоятелно хранене и грижа за личната хигиена (миене на ръце и тоалет) са частично, но не достатъчно овладени. За придобити навици в самообслужването не е възможно да се говори. Родителите не „делегира“ това право на децата си. Децата-участници са с очакването, че всички възрастни трябва да ги „обслужват“; 2) фина моторика и графомоторни умения – при всички деца от изследваната група се наблюдават затруднения при манипулиране с дребни предмети, низане, изрязване, при оцветяване и т.н.; 3) помежду си децата с майчин ромски и майчин турски език общуват на турски език.

Според **експертната оценка на специалистите от мултидисциплинарния екип**, трудностите в работата в ромска общност се пораждат най-вече от езиковата бариера и културните различия. Експертите препоръчват с децата да се използват музика, работа в група, игрови и нагледни методи, арт-занимания и индивидуална работа. С родителите да се работи групово, чрез мотивиращи разговори и на терен, като се проявява внимание и добро отношение.

Значимост на специалистите от мултидисциплинарния екип. В осъществяването на социално-педагогическа работа като основен способ за работа с

родителите и децата-роми е приложен мултидисциплинарния подход. Мултидисциплинарността реализира по-обхватен поглед върху отделните случаи, като така се даде повече обективизъм в оценките на ситуациите, респективно в избора на способности за взаимодействия с участниците. От друга страна по този начин в програмата на групата се застъпват по-широк тематичен кръг за родителите. Липсата на йерархия в екипа, координиращата роля на социалния педагог, постигнатата хармоничност в междуконсултантските взаимоотношения и синхрона в дейностите на медиатор и специалист, се открояват като важни предпоставки за провеждането на мултидисциплинарни интервенции в груповата социално-педагогическа работа.

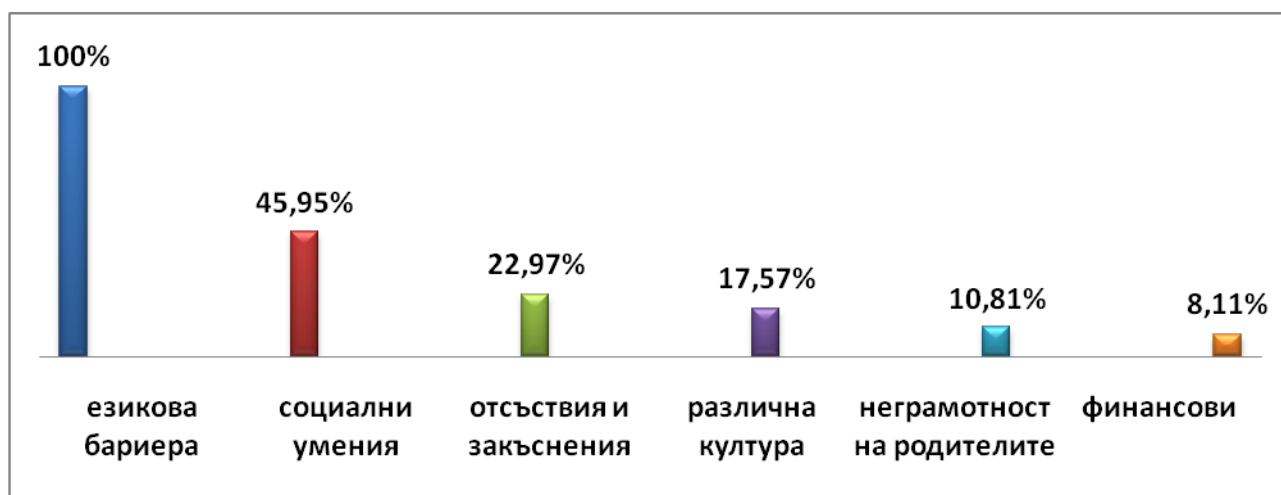
Изводи от апробирания модел. Изводите от апробирането на модела са направени в три посоки: 1) за наблюдаваните особености при децата като евентуални причини, възпрепятстващи адаптацията (затруднената комуникация поради езиковата бариера, тревожност при отделянето от семейната среда, самостоятелността и графомоторните умения не са развити в достатъчна степен); 2) за наблюдаваните сходни тенденции, според типа семейство, свързани с посещаемостта, образователните нагласи и адаптивността на децата; 3) и изводи за успешността на модела (доброволност на участниците, желание за продължителност, резултатност, повишената мотивация и компетентности, активизацията на родителския интерес, подобрената комуникация в семейството).

Обосновка за провеждане на проучване сред специалистите от образователната система. Направените по-горе изводи, задават посоката за прилагане на конкретни и ефективни стратегии за социално-педагогическа работа с децата-роми и може да се твърди, че изведените особености са причините, възпрепятстващи включването на децата-роми в образователната система, ако същите се наблюдават и при повторни изследвания с лица от ромски произход, които живеят в други социални реалности – например в бедност или неграмотност. Реализирането на подобни повторни проучвания с други участници-роми обаче би отнело достатъчно дълго време, затова за да бъде избегната субективността и за да е възможно изводите и резултатите от направеното изследване да се генерализират, в дисертационния труд е осъществено проучване сред специалисти от предучилищното образование, работещи в ромска общност.

Представяне и анализ на резултатите от проучването на мнението на специалисти от образованието за работата с деца-роми в предучилищна възраст

Представяне на резултатите от анкетното проучване на учители и възпитатели.

Проведена е анонимна анкета с 12 въпроса, 6 от които са със свободни отговори. При тяхното обработване те са обединявани в къстлъри по сходство, зададени от самите респонденти. (Джонев, С., 2015) Според данните, множеството изследвани институции са сегрегирани. Към момента на провеждане на изследването, 35,14 % от запитаните учители и възпитатели, работят с деца на възраст между 3 и 5 години, 32,43% с деца на 5-6 годишна възраст и 32,43% с деца на 6-7 години. Изследваните педагози обособяват 6 основни групи фактори, които възпрепятстват обучителния процес.

фиг. 2

Това са езиковата бариера; слабите социални умения (слаби умения за самообслужване, трудности в общуването с другите деца, трудности с концентрацията, паметта и вниманието на децата, проблеми с дисциплината, агресия и неприемливо поведение, както и невъзможността децата да достигнат държавните образователни стандарти. Всички тези трудности са свързани със социални, емоционални и когнитивни компетентности и затова са обединени в къстлъра „социални умения“); отсъствията и честите закъснения; различията в ценностите; неграмотност на родителите и финансови причини. Анкетиранията също така смятат, че четирите най-чести причини за отсъствията на децата произлизат от това, че: 1) образованието не е ценност в ромското семейство; 2) няма кой да води и прибира детето до/от училище; 3) съществуват трудности в отделянето на детето от семейството и 4) финансови причини. Запитани за нуждата от допълнителна подкрепа, която би могла да се предостави на децата-роми в предучилищна възраст запозитигане на по-високи

резултати в обучението им, анкетираните посочват: 1) допълнително изучаване на български език; 2) дейности развиващи паметта, концентрацията, вниманието и графомоторните умения и 3) индивидуална работа. Според респондентите, най-ползотворни за работа с децата-роми са словесните (83,78%), нагледните (70,27%), игровите (43,24%) и практическите (35,14%) методи, а с родителите – тържествата и мероприятията (100%), индивидуалните срещи (35,14%) и необходимостта да се проявява добро отношение (39,19%).

Представяне на резултатите от експертната оценка на педагогическите съветници и психолозите. Според оценката на педагогическите съветници и психолога, трудностите в работата в ромска общност се пораждат от езиковата бариера, negliжирането на училищните проблеми и нежеланието на възрастните да се интегрират в българското общество. По мнение на експертите, образованието не е ценност сред ромите, а децата отсъстват от учебните занимания и защото няма кой да ги заведе/вземе от училище. Според експертната оценка ефективни са словесните, неформалните, игровите методи за работа с децата, изграждането на добра доверителна връзка, работата на терен и с родителите. Към родителите, те считат, че е най-важно да се проявява уважително отношение.

Представяне на резултатите от експертната оценка на директорите. Според експертната оценка на директорите трудностите в работата с роми се коренят в езиковия проблем и незаинтересоваността към учебния процес. Третият главен проблем според директорите е, че самите деца не са подготвени за постъпване в предучилищна група. Посочвани са проблеми с дисциплината, в общуването с другите деца и педагозите, както и липсата на умения и навици за самообслужване. И според това експертно мнение, образованието не е ценност при ромите, и съществува проблема с воденето/взимането на детето до/от образователната институция. С родителите, те препоръчват, освен с тържества, да се работи групово и на терен. Директорите предлагат: да се въведат индикатори за оценка „владее на български език“ , за да бъде реално гарантиран равния достъп до образование, както и да се създаде методика за работа с деца-роми. Директорското мнение е, че решението за овладяването на българския език е медиаторството, а постигането на по-високи резултати е обвързано с образоването и на техните родители.

Дискусия по получените резултати от емпиричното изследване. Главната цел на направеното проучване сред специалистите на образованието бе да се потвърдят или отхвърлят наблюдаваните от проведената групова социално-педагогическа работа особености, които биха възпрепятствали обучителния процес и реализирането на предучилищната подготовка на децата-роми. Отчетените резултати от анкетните карти потвърждават категорично първата обособена трудност, а именно невъзможността да се общува пълноценно поради неовладения български език от децата. В приложения социално-педагогически модел, въпреки, че комуникацията бе подпомагана от медиатор, се констатира, че съществуващата езикова бариера не позволява на педагога да разгърне целия потенциал на словесните методи. Същите резултати са изведени и от експертните оценки на педагогическите съветници, психолога и директорите, участвали в изследването. Всички тези резултати говорят, че една от посоките, в която е необходимо да се прилага социално-педагогическата работа с деца-роми е за повишаване на езиковата им компетентност по български език, възможно най-рано, с което ще бъдат подпомагани процесите на включване и адаптация на децата в образователната система.

Втората особеност наблюдавана в проведената социално-педагогическа работа е тревожната привързаност на децата към техните родители, изразяваща се в силно безпокойство и проява на протест при раздяла. Трудностите в отделянето от семейството са посочени като трета главна причина за отсъствията на децата от детските градини и училищата с 46% от отговорите на анкетирания специалисти. Това е констатирано и от 1/3 от директорите на образователните институции. Наблюдаваната тревожна привързаност е пряко свързана и с другите особености, означени като възпрепятстващи благоприятното протичане на педагогическия процес в реализирания социално-педагогически модел, а именно непоощряваната от родителите самостоятелност на децата, слабо овладенията умения за самообслужване, и недостатъчно развиваните в семейна среда умения на ръката – фината моторика и графомоторните умения. В резултатите от анкетното проучване се обособи като трета по значимост трудност с почти 38%, възпрепятстваща образователния процес, затрудненията свързани със социални, емоционални и когнитивни компетентности като слаби умения за самообслужване, трудности в общуването с другите деца, проблеми с дисциплината, агресия и неприемливо поведение, трудности с концентрацията, паметта и вниманието на децата, както и невъзможността им да

достигнат държавните образователни стандарти. Според директорите самите деца не са подготвени за постъпване в предучилищна група. Те също посочват проблеми с дисциплината, в общуването с другите деца и педагозите, както и липсата на умения и навици за самообслужване. Тези резултати съвсем логично могат да се свържат със свръхопекуването като семеен стил на възпитание. Посочените резултати водят до извода, че децата-роми са с недостатъчно добре развити в рамките на възрастта им социални компетентности и умения, които оказват влияние върху включването и адаптацията им в образователната система. Социално-педагогическата работа с тях следва да се съсредоточи към формиране, развитие и повишаване на самостоятелността, увереността, уменията на ръката и ефективна социална комуникация.

Резултатите от проучването на специалистите от образователната система повдигат и някои други въпроси, свързани с проблемите при реализирането на предучилищната подготовка на децата-роми. Според близо 41% от учителите и възпитателите закъсненията, нередовните посещения и отсъствията са втория по важност фактор, който влияе върху напредъка на децата в обучението, а като основна причина за това, според отговорите на почти 60% се дължи на убеждението, че за ромските родители образованието не е ценност. Може да се твърди, че според педагозите, поради тази причина, родителите не полагат големи усилия в посока осигуряване на присъствието на децата в учебните занимания. Експертната оценка на педагогическите съветници и психолога назовава същата трудност като втора по значимост, а именно, че образованието не е ценност в ромското семейство. Мнението на 67% от директорите, по подобие на своите колеги, е че образованието не е ценност в семейството и по тази причина нередовните посещения не се осъзнават като проблем от родителите. В осъществената групово социално-педагогическа работа, изследваните родители посочват образованието за важен фактор за доброто бъдеще на децата им, като това е мнението на 87,50% от възрастните участници в групата. Въпреки това, от обобщената информация се установява, че средния процент посещаемост на децата в груповите занимания е 52,33% (Фиг. 24), като този резултат достига задания *Показател 1.1. Присъствие на детето в минимум 51% от груповите занимания*, но го надвишава едва с 1,33%. Отсъствията си, родителите извиняват с домакински задължения. Това положение даде основание в проучването сред специалистите от образователната сфера да се добави към въпроса „*Кои от изброените по – долу*

фактори, според Вас, са най – честата причина, за да отсъстват децата от занятия в училище/детска градина? Изберете само 4 от предложените“ (8в. в учителската анкета и 4в. в експертните оценки), отговора: „ няма кой да води и прибира детето“ от детска градина/училище. След обработването на данните, като втори фактор за отсъствията на децата се открие, точно тази причина „няма кой да води и прибира детето“ от детска градина/училище. Тези резултати могат да се свържат с по-горното мнение на проучваните лица – че образованието не е ценност в семейството, но от отговорите на близо 49% от изследваните специалисти става ясно, че това само по себе си е значима причина за отсъствието на децата.

Съществуват различни мнения и резултати от изследвания по темата *„Е ли е образованието ценност в ромското семейство и отразява ли се това върху академичните постижения на децата-роми“*. Разглеждането на този проблем би следвало да става спрямо всяко отделно семейство, общност, населено място и ангажирани специалисти, като вероятно винаги ще предизвиква дискусии. Чрез съсредоточаването върху отговорите на тези въпроси и обясняването на причините за отсъствията на децата чрез неприпознаването на образованието като ценност за ромите, в известна степен се губи фокуса от реалния проблем – а то е отсъствията на децата от детските градини и училищата.

Според изследваните специалисти от детските градини и училищата, петте най-използвани и резултатни от тях методи за работа с децата от ромския етнос са словесните, нагледните, игровите, практическите и интерактивните. При апробирането на социално-педагогическия модел, тези похвати също са използвани, но се залага в голяма степен на неформалните методи на обучение, работата в малка група, индивидуалната работа, музиката и подвижните игри, както и работата с родителите. В този смисъл е възможно да се направи констатацията, че за постигане на по-високи резултати в предучилищното образование на децата-роми е подходящо съчетаването на социално-педагогическа работа и подходи (по подобие на апробирания модел) с традиционните и установени методи за работа с децата в образователните институции. По този начин на децата и техните родители ще бъде оказвана още по-комплексна подкрепа чрез по-голям арсенал от педагогически методи и способности за въздействие. Очакванията са, че осъществяването на системна и целенасочена социално-педагогическа работа, която да повишава езиковата компетентност по български език на децата-роми, да развива и подпомага самостоятелността и увереността им, тяхната

фината моторика и ефективната социална комуникация, както и да допълва учебно-възпитателната дейност, реализирана в образователните институции, ще спомогне за повишаване на готовността за училищно образование и ще повиши ефикасността при обучението на децата-роми.

Проверка на хипотезите

Нулева хипотеза (H_0): Предполага се, че социално-педагогическата работа, осъществявана групово с деца-роми и техните родители няма да промени родителската нагласа за включване на децата им в образователната система преди задължителната 5 годишна възраст.

Алтернативна хипотеза (H_1): Предполага се, че социално-педагогическата работа, осъществявана групово с деца-роми и техните родители ще промени родителската нагласа за включване на децата им в образователната система преди задължителната 5 годишна възраст.

Формираната нулева хипотеза може да се означава символично по следния начин:

$$H_0: \mu_1 = \mu_2,$$

където μ_1 и μ_2 са съответно стойностите на бала за нивата на желание и готовност на родителите да включат децата си детска градина преди задължителната 5 годишна възраст, преди и след проведената групово социално-педагогическа работа. За извеждане на бал за нивата на желанието и готовността на родителите да включат децата си в детска градина преди 5 годишна възраст се въвеждат следните параметри: на отговор „Категорично не“ се дава 1 точка; на отговор „ Не съм/сме решил/ли“ – 2 точки; на отговор „Категорично да“ – 3 точки на въпрос 14 от Входящия въпросник и въпрос 3 от Изходящ въпросник 1. След въвеждане на параметрите, получаваме общ брой точки на входа: $n_{\text{вх.}} = 6 + 12 + 0 = 18$ т., и общ брой точки на изхода: $n_{\text{изх.}} = 6 + 0 + 18 = 24$ т. Балът ще се изчисли по формулата: $\mu = \frac{n}{N}$, където, n – общ брой точки (вход/изход), а N – общ брой изследвани деца. Намираме за $\mu_1 = 1,5$, а за $\mu_2 = 2$, т.е. $\mu_1 \neq \mu_2$. Този факт позволява да се достигне до следния извод: **Нулевата хипотеза (H_0) се отхвърля и се приема алтернативната хипотеза (H_1), а именно: социално-педагогическата работа, осъществявана групово с деца-роми и техните родители ще промени родителската нагласа за включване на децата им в образователната система преди задължителната 5 годишна възраст.**

Хипотеза 1: Предполага се съществуването на различия в настъпилите промени в родителските нагласи и ангажираността на участниците към груповите социално-педагогически занимания, спрямо принадлежността им към различен тип семейства. Статистическа проверка на Хипотеза 1 е извършена чрез Еднофакторендисперсионен анализ, като се използват резултатите за нивата на желание на родителите да включат детето си в детска гради от Входящия въпросник и настъпилата промяна, отчетена чрез Изходящ въпросник 1. Резултатите от статистическата процедура, представени в табл.1, сочат, че равнището на значимост $p = 0,100$, което означава, че няма съществени различия в настъпилите промени между родителите от различен тип семейства.

Табл.1

тип						
показател	семејство	M	SD	F	df	p
родителски нагласи вход	непълни	2,00	0,000	3,00	2; 9	0,100
	нуклеарни	1,50	0,577			
	разширени	1,20	0,447			
родителски нагласи изход	непълни	3,00	0,000	3,00	2; 9	0,100
	нуклеарни	2,00	1,155			
	разширени	1,40	0,894			

В Табл. 2 са представени резултатите от статистическата процедура ANOVA според резултативната променлива присъствие в груповата социално-педагогическа работа спрямо тип семейство.

Табл. 2

тип						
показател	семејство	M	SD	F	df	p
присъствие (ангажираност)	непълни	85,67	24,826	8,050	2; 9	0,010
	нуклеарни	40,75	8,180			
	разширени	16,80	29,761			

След прилагането на статистическата процедура, се установи, че равнището на значимост $p = 0,010$, което означава, че съществуват статистически значими различия между изследваните. След установените статистически значими различия между групите, може да се прецени градацията на показателя по средната аритметична величина за всяка от тях ($M_{неп.} = 85,67$; $SD_{неп.} = 24,826$; $M_{нукл.} = 40,75$; $SD_{нукл.} = 8,180$; $M_{раз.} = 16,80$; $SD_{разш.} = 29,761$). Това означава, че се отчита тенденция за повишаване на присъствието в груповата работа, обратно пропорционално на увеличаването на броя на възрастните в семейството. Осъществен е и Post Hoc Test, за да се проверят нивата на значимост при съпоставяне на всяка група лица с всяка друга (по тип семейство), за да се установи дали всички се различават значимо една от друга. (Табл. 3)

Табл. 3

	тип		p
	семейство	семейство	
Посещаемост	непълно	нуклеарно	0,034
		разширено	0,003
	нуклеарно	непълно	0,034
		разширено	0,163
	разширено	непълно	0,003
		нуклеарно	0,163

При съпоставяне на средните стойности на всяка група тип семейство с всяка друга, се наблюдава $p < 0,05$ за всяка двойка семейства с изключение на $p = 0,163$ за съпоставяне между нуклеарно и разширено семейство. Това означава, че значимо се различават непълните семейства. Извършеният по-горе статистически анализ позволява да се достигне категорично до следния извод: *статистическите данни са недостатъчни, за да се докаже първата част на издигнатата хипотеза, а установяване на статистически значими различия по отношение на посещаемостта в груповите социално-педагогически занимания, се доказва втората част на издигнатата хипотеза.*

Това означава, че *в първата си* част *Хипотеза 1* се *отхвърля*, а *във втората* се *потвърждава*, а именно – *не съществува наличие на различия в настъпилите промени в родителските нагласи спрямо принадлежността им към различен тип семейство, но типа семейство е фактор, определящ ангажираността и посещаемостта в груповите занимания, особено за лицата от непълните семейства.*

Хипотеза 2 Ако факторите, които възпрепятстват обучителния процес в предучилищна възраст на децата-роми са различни, то е възможно най-честите да са:

- езиковата бариера
- недостатъчно добре развити в рамките на възрастта им социални умения.

Статистическа проверка на Хипотеза 2 е извършена чрез χ^2 – анализ (*Хи- квадрат критерий*), като процедурата е приложена върху резултатите от въпрос 7 в анкетата за учители и възпитатели. От отговорите бяха изведени 6 групи фактори и след въвеждане на параметрите се установи, че равнището на значимост $p=0,00$ (табл. 4), което показва съществуването на статистически значими различия в степенуването на факторите, които възпрепятстват обучителния процес на децата-роми от предучилищна възраст от изследваните учители.

Табл. 4

			фактори					
			езикова бариера	соц. умения	отсъствия	култ. различия	финансови	неграмотност
$\chi^2=154,939$; $df=10$; $p=0,000$								
К	I	брой	70	3	1	0	1	0
		място						
л		%	93,3	4,0	1,3	0,0	1,3	0,0
а	II	брой	3	26	7	10	0	7
		място						
с		%	5,7	49,1	13,2	18,9	0,0	13,2
а	III	брой	1	5	9	3	5	1
		място						
ц		%	4,2	20,8	37,5	12,5	20,8	4,2
и		брой	74	34	17	13	6	8
		място						
я	общо	%	48,7	22,4	11,2	8,6	3,9	5,3

От статистическата процедура се установява, че на първо място като най-значим фактор се определя езиковата бариера с 93,30%, най-висок резултат за второто място с 49,10% са социалните умения, а на трета позиция най-често са посочвани (37,50%) отсъствията от занятията в предучилищните групи.

Въз основа на анализа на резултатите от статистическата процедура χ^2 -критерий издигната **Хипотеза 2** се доказва, а именно, че ако факторите, които възпрепятстват обучителния процес в предучилищна възраст на децата-роми са различни, то най-честите са езиковата бариера и недостатъчно добре развитите в рамките на възрастта им социални умения.

Базирайки се върху всичко изложено, в дисертационния труд се предлага:

Технологичен модел за групово социално-педагогическа работа с деца-роми във възрастта 3-7 години – проект на стратегия за повишаване на готовността на децата-роми за училищно образование

Технологичния модел се вписва изцяло в поставени четири стратегически цели на *Стратегия за образователна интеграция на деца и ученици от етническите малцинства* на Р. България: 1) пълноценна социализация на деца и ученици от етническите малцинства; 2) гарантиране на равен достъп до качествено образование за децата и учениците от етническите малцинства; 3) утвърждаване на интеркултурното образование като неотменна част от процеса на модернизация на българската образователна система и 4) съхраняване и развиване на културната идентичност на децата и учениците от етническите малцинства. В този национален документ са предложени и редица дейности за постигането на тези цели. Някои от тези дейности са в полето на социално-педагогическата работа и в контекста на предлагания *Технологичен модел за социално-педагогическа работа с деца-роми*: специализирана работа с родителите за по-голяма заинтересованост към образователно-възпитателния процес; осигуряване на разнообразни форми на допълнителна подкрепа за децата от етническите малцинства за изравняване на стартовите им позиции при постъпване в образователната система; осигуряване при необходимост на допълнително обучение по български език за деца и ученици от етническите малцинства; осъществяване на извънкласна работа, занимания по интереси и на организиран отход и спорт в мултикултурна образователна среда, съчетана с традициите на отделните етнически групи. (Стратегия за образователна..., 2015-2020)

Като изходни концепции за конструирането на Технологичния модел се приемат теорията за привързаността, парадигмите на възпитанието, теориите за социалното, емоционалното и естетическо възпитание на човека.

Водещи принципи на модела са превантивност, доброволност и мотивация, дългосрочност, културосъобразност, взаимно уважение и доверие, и интегративност, прилагайки мултидисциплинарен подход.

Технологичният модел е надградена и усъвършенствана версия на апробирания в дисертационния труд модел на групова социално-педагогическа работа и цели развитие на родителските умения и капацитет, мотивиране на родителите за включване на децата им системата на образованието възможно най-рано, както и подпомагане и повишаване на готовността на децата-роми за училищно образование. Постигането на заложените цели е възможно чрез прилагане на системна и целенасочена социално-педагогическа работа с деца-роми и техните родители, с фокус върху формирането и повишаването на езиковата компетентност на децата по български език, самостоятелността и увереността им, умения на ръката и сръчността, и тяхното общо социално, когнитивно и емоционално развитие. Предназначен е към деца-роми на възраст между 3 и 7 години, техните родители и семейства. Груповата социално-педагогическа работа по предлагания модел е възможно да се провежда в социалните центрове и услуги, детските градини и училищата, реализиращи предучилищно обучение и възпитание. Също така е подходящо да се изведе „на терен“ в самите ромски квартали, особено там, където социални услуги липсват или са прекалено отдалечени от ромската махала. На терен чрез технологичния модел и социално-педагогическите интервенции, залегнали в основата му, може да се достигне до най-уязвимите общности, като участниците-роми ще се чувстват по-защитени и сигурни, защото ще бъдат в своята естествена среда. Технологичният модел е възможно и препоръчително да се прилага междуинституционално.

Технологичният модел представлява групова социално-педагогическа работа с деца-роми и техните родители, осъществявана от мултидисциплинарен екип. Социално-педагогическата работа се осъществява, както с цялата група – деца и възрастни, така и в отделни подгрупи: 1) за деца-роми, и 2) за родители. Мултидисциплинарният екип включва професионалисти от различни направления – здравеопазване; социална сфера; образователна сфера; медиатори от общността, като

екипът се сформира, според потребностите на децата-роми и техните родители, и ситуацията и възможностите на средата. Важно е да бъдат включени специалисти с различна професионална насоченост, за да се предостави по-пълна и комплексна подкрепа. Всеки мултидисциплинарен екип може да включи в работата си различни похвати, според ресурсите си, но е препоръчително използването на интерактивните методи и техники, и методи на неформалното обучение, както и много нагледни материали. Технологичният модел препоръчва, темите да се подбират и презентират, спрямо нуждите и капацитета на родителите, но да бъдат в следните направления: теми за родители, повишаващи здравната култура и знанията за отглеждане на физически здраво дете; въпроси със социално-педагогическа и психологическа насоченост; училищна готовност и образование; социално - законодателни теми; специализирани теми за жени; специализирани теми за мъже.

Предлаганият Технологичен модел за групова социално-педагогическа работа с деца-роми във възрастта 3-7 години за повишаване на готовността им за училищно образование се вписва в идеите на новите, съвременни стратегии за подкрепа и е възможен вариант за прилагане на социално-педагогическа работа с деца-роми.

Изводи и препоръки от дисертационното изследване

Теоретични изводи:

1. В научната литература съществува нееднозначно разбиране за теоретичните схващания и отношенията между социално-педагогическата работа, социалната педагогика и социалната работа.
2. Може да се приеме, че социално-педагогическата работа е теоретично базирана на социалната педагогика, а основна нейна характеристика е интегративния ѝ характер. В настоящето социално-педагогическата работа е ориентирана не само към децата и младежите в риск, а към децата и младежите изобщо, осъществява се индивидуално и групово консултиране и съветване, работи се със семейството и социалния кръг, извършват се превантивни дейности, социална анимация, подпомага се развитието в ранното детство, подкрепя се социализацията и се въздейства за преодоляването на изолацията на отделни групи хора.
3. Интеграцията на ромите в Р. България е дългогодишен процес, който е разглеждан от редица автори в научната литература и е осигурен законодателно чрез различни

нормативни документи. Разработени и прилагани са множество подходи и стратегии, обединяващи усилията на учени и специалисти от различни сфери. Въпреки постигнатите резултати, все още не може да се твърди, че са решени проблемите на хората от ромския етнос и че процесът на интеграцията им е приключил.

4. Съвременните тенденции в практиката на социално-педагогическата работа с лица от ромски произход са свързани с прилагането на специфични модели за подкрепа като ромските медиатори, мобилната социална работа и прилагането на мултидисциплинарния подход. Тези модели обаче са лишени от мащабни емпирични изследвания и научната литература на тази тематика в Р. България е все още недостатъчна.

5. Образователната интеграция на децата-роми в Р. България е процес на множество предизвикателства и проблеми, като особено важни сред тях са по-ниското включване на децата-роми в предучилищното образование спрямо останалите деца, високия процент на отпадналите от училище, сегрегираните „ромски училища“, вторичната сегрегация и недостатъчно застъпеното обучение по български език. Голяма част от децата-роми срещат трудности при включването и адаптацията им в образователната система, което пряко се отразява при понататъшните им академични постижения.

Практико-приложни изводи:

1. Прилагането на превантивни социално-педагогически модели за работа в ранното детство до постъпване в първи клас за децата-роми биха могли да подпомогнат овладяването на знания, умения и отношения, които са им нужни в процеса на адаптация и подготовката им за училище.

2. Не може да се създаде универсален модел за работа в ромска общност, поради многоликостта на ромските групи у нас и техните различни проблеми във всяко отделно населено място в страната.

3. От апробирания социално-педагогически модел за работа и направеното проучване сред педагогически специалисти се установи, че социално-педагогическата работа с деца-роми във възрастта 3-7 години трябва да се съсредоточи към формиране, развитие и повишаване на езиковата компетентност по български език, самостоятелността и увереността на децата, комуникацията и графомоторните умения за постигане на училищна готовност.

4. Наблюдавани в проведената социално-педагогическа работа са трудности при отделянето на детето от семейството и тревожната привързаност на децата към

техните родители, изразяваща се в силно безпокойство и проява на протест при кратковременна раздяла им с тях, което пряко се отразява на педагогическия процес.

5.Осъщественото емпирично изследване доказва необходимостта от включването в подходящи дейности на родителите и семейството, полезността от наличието на мултидисциплинарни екипи и прилагането на медиаторския подход като резултатна социално-педагогическа работа с изследваните деца от ромски произход.

6.В изследваните ромски семейства се предпочита жената да отложи трудовата си заетост, докато детето не е пораснало достатъчно голямо според семейните представи. По тази причина в този период по-уместно би било да се прилага социално-педагогическа работа, която е ориентирана към мотивиране, ангажиране и подкрепа на майките за повишаване на техните родителски умения, отколкото към стимулиране за включването им в пазара на труда.

7.За по-ефикасни резултати, при прилагането на социално-педагогическа работа с децата-роми, трябва да се взимат под внимание особеностите, които произлизат от типа семейство, в което се отглежда детето.

Препоръки:

- Настоящият дисертационен труд може да бъде добра основа за следващи по-задълбочени научни изследвания като:

- ✓ Провеждане на по-мощни научни проучвания с фокус върху ефективността и работата на ромските медиатори; мобилната социална работа в ромска общност; функционирането на мултидисциплинарен екип при подкрепата на роми.

- ✓ Социално-педагогическо изследване, проучващо преобладаващите родителските стилове при ромите.

- ✓ Психологическо изследване, проучващо привързаността на децата-роми към своите майки и/или заместващите ги фигури.

- Да се апробира предложението Технологичен модел за групов социално-педагогическа работа с деца-роми като се провери неговата ефективност в различни общностни групи роми.

Заклучение. В заключение може да се обобщи, че поне до момента *Панацея* за прекратяване на ромските проблеми и за решаването на ромската интеграция няма. Има обаче немалък брой научни изследвания в областта, натрупан практически опит и

нормативна уредба, които са предпоставки за реализирането на ефективни модели за работа. Като ключово се определя повишаването на грамотността и качествено образование сред тази група хора.

Представеното дисертационно изследване е ориентирано към удовлетворяване на необходимостта от разработването и прилагането на по-ефикасни стратегии за социално-педагогическа работа с деца-роми, които да подпомогнат образователната им интеграция. Посоката за действие при конструирането и реализирането им вече е зададена не само от наложените международни политики, но и от научните среди и практикуващите специалисти. Прилаганите модели следва да използват посочените в дисертационния труд способности, но най-вече при планирането и осъществяването им да бъдат съобразявани с местната специфична ситуация и група, и да бъдат ориентирани към превенцията.

Приноси на дисертационното изследване

1. Направено е обстойно изследване на актуалните теоретични и практико-приложни основи на социално-педагогическата работа с лица от ромския етнос.

2. Осъществено е апробиране на авторски социално-педагогически групов модел за работа с деца-роми, като резултатите са проверени чрез проучване на специалисти от образователната система.

3. Конструиран е Технологичен модел за групова социално-педагогическа работа с деца-роми във възрастта 3-7 години за повишаване на готовността им за училищно образование.

Библиография

1. Бояджиева, Н., Я., Димитрова, Педагогическа ентелехия, ЕС Принт, София, 2011
2. Дачев, Л., М., Желева, Толерантност, право на самоопределяне и териториален интегритет. Научни трудове на Русенския университет, 2013, том 52, серия 7
3. Джонев, С., Качествени методи за изследване в социалните науки, Ен Джи Би Консултинг, София, 2015
4. Калоянова, Н., Д., Циркова, Интеграция на деца от етническите малцинства в образователната система, Център за образователни програми и социални инициативи, 2014
5. Манева, Г., Социално-педагогическо консултиране за превенция на агресивното поведение при ученици в гимназиален етап на образование, „Макрос“, Пловдив, 2019
6. Национален план за действие Десетилетие на ромското включване 2005-2015
7. Рамкова програма за интегриране на ромите в българското общество (2010-2020)

8. Стратегия за образователна интеграция на деца и ученици от етническите малцинства 2015-2020

Списък на публикациите по темата на дисертацията

1. Величкова, М. (2019) *Проучване на студентското мнение за мобилна социална работа в ромска общност*. сп. Докторантски изследвания. Научно списание за докторанти на Педагогическия факултет на ПУ“П.Хилендарски“, Университетско издателство, Пловдив, с. 11-20, ISBN 2367-7309
2. Бойчева, Н., М., Величкова (2017) *Мултидисциплинарный подход в предоставлении медицинского ухода и социальных услуг в цыганской общности*. Orientacje i przedsięwzięcia w edukacji osobzespjalnymipotrzebamiedukacyjnymi Monografiawieloautorska, АККА, р.19-27, ISBN 978-83-948104-0-5, Siedlce
3. Величкова, М. (2018) *Проучване на някои социално-битови и образователни проблеми на деца от ромски произходна възраст от 3 до 8 години и на техните родители*. Сборник доклади от седми студентски научен форум, Университетско издателство „П.Хилендарски“ с. 382-391, ISBN 978-619-202-366-9
4. Радев, П., Г., Манева, М., Величкова (2018) *Проучване на някои особености при агресивното и предизвикателно поведение на децата в училищна среда в малко и голямо населено място*. Социалнопедагогически аспекти на иновациите в образователната среда. ISBN 978-619-202-389-8. Пловдив
5. Величкова, М.(2018) *Социалните дейности на медиаторите в ромската общност*. Проблеми и перспективи на социалните дейности, Университетско издателство „П.Хилендарски, Пловдив (под печат)